

<<< Önceki Bölüm: İktisadın ekonomi ve felsefeyle etkileşimi

Daha önce bütünüyle ya da kısmen iktisadi olarak nitelenebilecek eserler bulunmakla birlikte iktisat biliminin, Adam Smith'in 18. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında yayınlanan, adını "Ulusların Zenginliğinin Doğa ve Nedenlerinin İçine Yönelik Bir İnceleme"¹ diye çevirdiğim kitabıyla başladığı kabul edilir. Bu "modern iktisat"ın değil bizzat iktisadın başlangıcıdır. İktisat, antik versiyonu bulunmayan modern bir bilimdir.

"Sermayeciliğin bahar, standart ve kabusları" adlı yazımda (Sarı, 2013) iktisadın bugüne kadar liberal ve Keynesyen olmak üzere iki aşamadan geçip geldiği neoliberal üçüncü aşamasının sonuna yaklaştığını saptadım. Liberal aşama 1945'e kadarki döneme, Keynesyen aşama 1945 ile 1980 arasındaki döneme ve neoliberal aşama 1980'den günümüze kadarki döneme karşılık gelir.

Her bilim dalı için söyleyebilirsin ki bilim insanlarının hemen hemen tümü, bilim dalının tanımına bakmadan tek tek kendi konularıyla ilgilenir. Çalıştığı bilim dalının tanımıyla hiç uğraşmadan değerli katkı yapmış birçok bilim insanı vardır. İktisadın birbiriyle alakasız görebileceğin birçok tanımı yapıldı. Bunlardan üçünün üç aşamaya karşılık geldiğini söyleyebilirsin. Keynesyen olarak niteleyebileceğin tanımın bunlar arasında iktisada en uygunu olduğunu düşünüyorum. Buna göre iktisatçı, mal, hizmet, fon akım ve birikimindeki kuralları araştırır. Kısaca klasik iktisat da denilen klasik siyasal iktisat için genellikle benimsenen tanıma göre iktisat üretim ve bölüşüm ilişkilerini inceler. Neoklasik iktisatta ise tanım bir maddi gerçekliğe değil bir niyete gönderme yapar; buna göre iktisat, kıt kaynakların sonsuz istekler arasında en iyi dağılımının kurallarını inceler.

Şimdiye kadar her aşamada iktisat, düzenli olarak ekonomiyle uyumsuz sonuçlar vermeye başladığında ekonomiyle birlikte krize girdi ve krizden kendisini geliştirip yeni bir iktisat halini alarak çıktı. Felsefe, başlangıçta kendisinden doğmuş olan iktisadı şimdiye kadar her krize girdiğinde besledi, göze çarpmadan yeni temellerle yeniden ayakları üzerinde durması için katkı verdi.

Liberal aşama

Marx, klasik iktisadın filozofunun -Kıta Avrupası geleneğinin kritik adı- Descartes olmadığını, aksine Bacon, Hobbes ve Locke'a gönderme yaparak felsefi temellerini Anglosakson geleneğinde bulduğunu şöyle belirtir:

Makinelerin, atların ve genel olarak, madde değiştirme makineleri olarak değil, yalnızca hareket gücü olarak kullanılan hayvanların yerlerine geçtiği durumlarda, makineler tarafından katılan bu değer unsuru mutlak ve görelî olarak düşer. Burada şu da belirtilebilir: hayvanları düpedüz makine olarak tanımlayan Descartes, hayvanı, daha sonra Bay v. Haller'in "Restauration der Staatswissenschaften" adlı eserinde tekrar karşılaştığı gibi, insanın yardımcısı olarak gören Orta Çağdan farklı olarak, manifaktür dönemine özgü bir gözle görür. Descartes'ın da Bacon gibi, üretimin değiştirilmiş bir biçimini ve doğanın pratik olarak insanın egemenliği altına alınışını değiştirilmiş düşünme yönteminin sonucu olarak gördüğü, "*Discours de la Méthode*" eserinden anlaşılır; bu eserde şöyle denilmektedir: "Hayat için son derece yararlı bilgilere" (felsefeye kendisi tarafından getirilen yöntemle) "ulaşmak mümkündür. Okullarda öğretilmekte olan spekülâtif felsefe yerine, kendisinin yardımıyla ateşin, suyun, havanın, gök cisimlerinin ve çevremizdeki diğer bütün cisimlerin güç ve etkinliklerini, zanaatçılarımızın farklı zanaatları öğrenmelerinde olduğu gibi, tam olarak öğrenirken, aynı zamanda, onları en uygun oldukları yerlerde ve amaçlar için kullanmayı öğrenmemizi ve böylece doğanın efendisi ve sahibi haline gelmemizi" ve böylece "insan hayatının mükemmelleşmesine katkıda bulunmamızı sağlayacak pratik bir felsefe bulunabilir." Sir Dudley Nort'un "Discourses upon Trade" (1691) adlı eserinin önsözünde, Descartes'in yönteminin ekonomi politiğe uygulanmasıyla, ekonomi politiğin para, ticaret vb. ile ilgili eski masallardan ve boş düşüncelerden kurtulmaya başladığı ifade edilir. Bununla beraber, ilk İngiliz iktisatçıları, genellikle, kendi filozofları olarak Bacon ve Hobbes'u benimsemişlerdir; daha sonraki dönemde de Locke, İngiltere, Fransa ve İtalya'da ekonomi politiğin "kat exochon" (asıl) "filozofu" haline gelmiştir.²

Adam Smith'in kitabı hayranlık verici zenginlikte konu çeşitliliğine haizdir. Bugün bile

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

İktisatçı o kitapta şu ya da bu biçimde işlenmemiş bir iktisadi konu bulmakta zorluk çeker. İktisat konusundaki birikimi bir bütün halinde ortaya çıkararak Ulusların Zenginliği, kendisinden sonraki iktisadi çalışmalarla iktisadı iktisat yapacak sürekliliğe haizdir. Bundan dolayı daha önceleri de iktisat konusunda eserler olmasına karşın, bir bilim olarak iktisadın başlangıcına yerleştirilmeyi hak eder.

Adam Smith, Fransa'da bir süre bulunup orada iktisatla ilgilenenlerle birlikte çalıştı; ama iktisat konusundaki çalışmalarında en belirgin etkiyi, yaşamının son yıllarında yanında bulunduğu David Hume'un yaptığı kabul edilir. Marx'ın değindiği üzere Anglosakson felsefe ve özellikle Locke iktisadın oluşumu ve gelişimi üzerinde etkilidir; ama iktisadın felsefi temelleri konusunda tek bir adı seçmek gerektiğinde en uygun aday Hume'dur.

Felsefi temeller konusunda, iktisadi sav ve doktrinlere hangi felsefi savların geliştirilmesi sonucunda ulaşıldığı araştırılabilir. Ben, burada farklı bir yol izleyip iktisadın sav ve doktrinlerinin nasıl bir felsefeyle onaylanabileceğine bakacağım ve en temel bulduğum konuya yoğunlaşacağım.

Adam Smith'in kitabında ne dediğine değil, dediğinin nasıl anlamlı bulunduğu bakarsan oradaki savların birer gerçeklik olduğu konusundaki hissin ya da fikrin oluşumu bakımından iki kaynağın bulunduğunu görürsün. Bunlara kısaca gerçeklik kaynakları dersen liberal aşamadaki iktisadın -ki klasik siyasal iktisat (İng. *classical political economy*) diye anılır- iki gerçeklik kaynağı bulunur; insan ve doğa.

Öncelikle bazı savlar, iç gözlemle gerçeklik olarak onaylatılır. Bir maldan talep edilmesi böyledir. Mallardan almak istediğinden dolayı mallardan talep edildiğini başkaca bir gözlem ya da akıl yürütmeye başvurmadan benimsersin. Fiyatı artarken bir maldan talep ettiğin miktar azaldığından dolayı talep edilen miktarın fiyatın azalan bir fonksiyonu olduğunu benimsersin. Talep edildiğini, fiyatı artınca talep edilen miktarın azaldığını, "neden" diye sormadan iç gözlemle saptarsın. Gerçekliğin ilk kaynağı, insanın kendisidir.

İkinci olarak bazı savlar, dış gözlemle gerçeklik olarak onaylatılır. Farklı toprak parçalarının

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

verimliliklerinin farklı olduğunu dış gözlemlerle saptarsın. Bir malın üretimi için gerekli olan ham maddelerin, ara mallarının ve emeğin miktarlarını da, doğa bilimlerinde olduğu üzere dış gözleme dayalı olarak saptarsın. Böylece gerçekliğin ikinci kaynağı gözlemlenen doğadır.

Liberal yaklaşımı izlediğinde taleple ilgili önermeleri öznel olarak, iç gözlemine dayanarak onaylasan bile, tek tek insanlara baktığında gördüğün gibi sen de ekonomide etkisizsindir. Öznelliklerinle değil, nesnel olarak saptanabildiğince değerlendirilirsin.

Adam Smith, kitabında insanları davranışlarına göre sınıflandırır. Davranışları, temelde topluluk içindeki konumlar belirler. Örneğin, prens ve egemen devletlerin (İng. *princes and sovereign states*) doymak bilmezlikleri ve haktanımazlıkları belirli bir davranışa yol açar.

Değerlerindeki değişikliğin nedeni, öyle sanıyorum ki, dünyanın tüm ülkelerinde prenslerin ve hükümdarların doymak bilmez ve haktanımazlıkla, uyruklarının güvenini kötüye kullanarak, madenî paralarında başlangıçta varolan metalin gerçek miktarını giderek azaltmalarındır.³

Smith, konuyla -bu örnekte sikkenin metal içeriğinin belirlenmesiyle- sınırlandırmakla birlikte prens ve egemen devletlerin davranışına bunun dışında nesnel bir sınırlama getirmez; temelde öznel bir açıklama getirir. Ancak bu öznellik, nesnel olarak gözlenebilecek bir sonuç verir; sikkelerde varolan değerli metalin miktarını azaltma davranışı.

Smith, bağımsız çalışan zanaatkar (İng. *independent workman*), işçi (İng. *workman*) ve ustanın (İng. *master*) davranışlarını ise temelde nesnel koşullarına bağlı olarak ussallaştırır.

“Bazen bağımsız bir zanaatçının, iş malzemelerini satınalmaya ve iş bitene kadar geçimini sağlamaya yeterli mal-mevcuduna sahip olduğu durumlar olabilir. O hem patron hem de işçidir ve kendi emek ürününün ya da emeğinin üzerinde çalıştığı malzemelere kattığı tüm değer sahibidir. Emek ürünü iki ayrı kişiye ait, iki ayrı geliri, mal-mevcudu kârı ile emek ücretini kapsamaktadır.

Bununla birlikte, böyle durumlar sık görülmemektedir, ve Avrupa'nın her yerinde, bağımsız çalışan bir zanaatçıye karşılık bir patronun emrinde çalışan yirmi kişi vardır; ve emek ücretleri deyince, her yerde genel olarak olduğu gibi, emekçinin bir kişi, ve ona iş veren mal-mevcudu sahibinin başka bir kişi olduğu bir durum anlaşılmaktadır.”⁴

Smith'e göre zanaatkar, iki konuma haizdir. Doğal ve insani olarak bir tane olsa bile ekonomide iki kişiye karşılık gelen bileşik bir kişiliğe haizdir. Yaygın olan işçiliğin ve ustalığın sınıflandırılması ise nettir.

“Sayıca az olan patronlar çok daha kolay biraraya gelebilirler, ayrıca yasalar da birleşmelerine izin verir ya da hiç değilse yasaklamazken, işçilerin birleşmelerini yasaklar. İşin fiyatını düşürmek amacıyla birleşmeye karşı çıkan hiçbir parlamento yasası yoktur; ancak, bu fiyatı yükseltmek için birleşmeye karşı çıkan birçok yasa vardır. Böyle anlaşmazlıklarda, patronlar çok daha uzun süre dayanabilirler. Bir toprak sahibi, bir çiftçi, bir manüfaktür patronu, bir tüccar, bir tek kişi bile çalıştırmadan, ellerinde bulunan mal-mevcudu ile genellikle bir veya iki yıl yaşayabilir. Birçok işçi bir hafta geçinemez, birkaçı bir ay dayanır, hemen hiçbir işçi ise bir yıl, çalışmadan, geçimini sağlayamaz. Uzun vadede, işçi, patronu için, patronunun onun için olduğu kadar gerekli olabilir; ancak, bu gereklilik o kadar âcil değildir.”⁵

Ulusların Zenginliği'nde insanlar, ortak çıkara göre değil, ortak davranış özelliklerine göre sınıflanır. Bu sınıflar çeşit çeşittir, ama üç temel sınıfta özetleyebilirsiniz; çalışanlar, kapitalistler ve hükümet.

Çalışanlar yaşamlarını idame etmek için en azla yetinmek zorunda kalırken, yani davranışları öznel seçimle değil doğal zorunlulukla veriliyken kapitalistlerin davranışı kârı en çoklaştıracı davranışla, hükümetin davranışısıysa işleri aksatmayacak biçimde en fazla vergiyi toplayıp piyasaların işleyişini sağlayacak önlemleri almak gibi verili bir davranışla sabitlenmiştir. Kim olursan ol nesnel olarak ele alınırsın, tahmin edilebilecek olanın ötesinde yaptıklarının hissedilir etkisi yoktur; bireysindir. İnsan konusundaki bu düalist yaklaşım

liberal iktisatta kendini hep hissettirir. Kendi özneliğinin onayladığı “gerçekleri”, piyasadaki konumuna göre dışardan verili nesnellikler olarak benimsemek durumunda kalırsın.

Marx’ın yazdıklarında ne insan ne de doğa olan üçüncü bir gerçeklik kaynağını bulursun ve onun fark edilmesiyle birlikte iktisatta rastlanan gizemler birden çözülür. Marx’ın siyasal iktisadı eleştirisi, *Das Kapital*, Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği*’nden daha kapsamlı ve işlenen konular bakımından daha zengindir. Bugün bile iktisatçı o kitapta şu ya da bu biçimde eleştirilmemiş bir iktisadi konu bulmakta zorluk çeker. Burada kendimi tabii ki temelde yatan gerçeklik kaynağıyla sınırlayacağım.

Marx’ın eserlerini çevirirken sözcük üretimi garipliklere yol açabileceği gibi,⁶ sözcük üretimine gitmeden yapılacak dikkatli ama riskli çeviriler verimli de olabilir. Bu bakımdan olgusal olarak doğrudan burjuva topluma gönderme yapmadığı sürece “Feuerbach Üzerine Tezler”de geçen “sivil toplum” yerine yalnızca “toplum”, “insani toplum” yerine yalnızca topluluk demeyi uygun buluyorum.

Marx, içseyredişin⁷ ötesini düşünemeyen maddecinin ancak “birey”-“sivil toplum” kavram ikilisinde takılıp kalacağını ima eder. “Sivil toplum” diye çevrilen Almanca terimi (Alm. *die bürgerliche Gesellschaft*) Türkçeye “sivil toplum”un yanı sıra “kentsel toplum”, “uygar toplum”, “burjuva toplumu” olarak da çevirebilirsin. Bense “sivil toplum” yerine yalnızca “toplum” demenin yeterli olduğunu düşünüyorum ve toplumu davranış ve birbirleriyle ilişkileri önceden ussal olarak belirlenmiş insanlar olarak düşünüyorum.

Hayvanların makine olduğu düşünüy, ölüm anında çıkmaza girer. Ölümden hemen önce hayvan, hayvan olarak tepki verir ancak ölümden hemen sonra artık bir madde yığınının başka bir şey değildir. Ölümle bir an içinde ortadan kalkana can deriz ve makine canlı değildir. Toplulukla toplum arasında hayvanla makine arasındakinin benzeri bir ayrım yapıyorum.

Topluluk (cemaat, İng. *community*, Alm. *die Gemeinschaft*) ile toplum (cemiyet, İng. *society*,

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

Alm. *die Gesellschaft*) arasında yaptığım ayırım, bu konuda daha önce yapılmış ayrımlara büyük ölçüde uymakla birlikte kendini daha genel bir çerçeveye oturtuyor. Kuralları saptanabilecek toplu davranışta bulunan her insan grubuna topluluk diyorum. İnsanların davranışlarını önceden dile gelmiş kurallara göre sınırlandırarak örgütlenmelerine karşılık gelen, önceden ussal olarak tasarlanmış olan ve buna göre ussal olarak davranması beklenen insan gruplarına toplum diyorum. Buna göre, topluluğun davranışı saptanabilir özellikteyken, toplumun davranışı belirlenebilir özelliktedir.

Weber, topluluklaşma (Alm. *die Vergemeinschaftung*) ve toplumlaşma (Alm. *die Vergesellschaftung*) arasında şöyle bir ayırım yapıyor:

Bir toplumsal ilişki, oradaki toplumsal etkinliğin yönü -ister özel bir durumda, ister ortalama olarak, ister de arı örneğinde-, katılanların aynı topluluğa (cemaat) üye olma [*Zusammengehörigkeit*] yolundaki öznel (geleneksel ya da duygusal) duygusu üzerine dayalı ise ve dayalı olduğu ölçüde, ona "topluluk oluşumu" [*Vergemeinschaftung*] denilecektir.

Toplumsal etkinliğin yönü (değer ya da amaç bakımından) ussal olarak güdülenen çıkarlar arasındaki bir uzlaşma [*Ausgleich*] ya da yine bu biçimde güdülenen çıkarlar arasındaki bir eşgüdüm [*Verbindung*] üzerine dayalı ise ve dayalı olduğu ölçüde, bu ilişki "toplumlaşma" [*Vergesellschaftung*] diye adlandırılacaktır.⁸

Weber'in ayırımı da, diğer ayrımlar gibi özneler arası ilişkinin niteliğine ilişkin bir ayrımdır. Weber'e göre özneler arası ilişkilerde duygular belirleyiciyse topluluklaşılır, us belirleyiciyse toplumlaşılır. Halbuki aşağıda değineceğim üzere benim önerdiğim, özneler arası ile topluluk arasındaki ayrımdır. Topluluklaşmak ile toplumlaşma arasındaki ayırım nasıl bir özneler arası olduklarına göre yapıldığında her koşulda insanlara topluca bakıldığında öznelerin örgütlenmesi olarak toplum görülür. Halbuki özneler arası ve topluluk arasında bir ayırım yapıldığında örgütlenmiş topluluk olarak toplum, topluluğun özel bir halidir. Yine de yapılan gözlemler ve birçok sentez ve çözümsel sonuç bakımından burada önerdiğim

kullanılış biçimiyle “toplum” ve “topluluk” kavramları, bu kavramların diğer kullanılışlarına uygundur.

Toplum, bireylerden oluşan bir makine gibidir; halbuki toplulukta, toplulukla birlikte artık birey olarak düşünülmemeyecek insanların bir araya geldiklerinde daha önce bulunmayan bir şeyler ortaya çıkar. İki el bir araya geldiklerinde ses çıkar. Ses, ne bir eldedir, ne öteki elde, ne de havadadır; ellerin ve havanın birbirleriyle etkileşimlerinde ortaya çıkar, ne o süreçten önce vardır, ne o süreçten sonra. Toplulukta, insanların birbirleriyle ve doğayla etkileşiminde varlık kazanan ve varlık kazandığı süreç dışında ne insanlarda, ne de doğada bulunan birşeylerle, insan ve doğanın ötesinde varlık kazanır. Öznel olarak saptanan insani gerçekten de nesnel olarak saptanan doğal gerçekten de farklı olan ve ancak bir arada yaşayan insanlara toplu olarak baktığında gördüğün davranışıyla topluluk doğrudan bir gerçeklik kaynağıdır.

Marx, içseyredişte takılıp kalmış maddecilikten farklı olarak yeni maddeciliğin “insani toplum” ve “toplumsal insan” a vardığını dile getirir. Engels “Feuerbach Üzerine Tezler” i yayına hazırlarken “toplumsal insan” yerine “toplumsallaşmış insan” terimini kullanarak toplumu insanın öncesine yerleştirir. Siyasal olarak doğru olarak değerlendirilebilecek bu davranış, söyleneni anlamak bakımından tamamen yanıltıcıdır. Toplumsal insan, insanın ancak toplulukla bir varlık olduğunu, bir toplulukla olmadan insanın değerlendirilemeyeceğini vurgular gibidir.

Daha önce değindiğim üzere “toplum” ile “sivil toplum” arasında ayırım yapmak zordur. Marx, “sivil toplum” ya da nihayetinde aynı anlama gelecek olan bildik “toplum” ile dile getirilenden farklı toplu yaşama durumunu dile getirmek için “insani toplum” kavramını önerir gibidir ve bu kavramı bir daha da pek kullanmaz. “İnsani toplum” yerine doğrudan önermiş olduğum çerçevede “topluluk” u kullandığında karmaşa çözülür. Artık “toplumsal insan” diye ayrıca belirtmeye gerek de kalmaz, “insan” yeterlidir. Böylece yeni maddeci, içseyreden maddecinin “toplum” kavramını aşarak “topluluk” a, içseyreden maddecinin “birey” kavramını aşarak “insan” a ulaşabilir.

Genel olarak liberal iktisadın, özel olarak da klasik iktisadın başlıca özelliği, topluluğu üçüncü bir gerçeklik kaynağı olarak görmemesi ve düşünürken toplumu bireylerden oluşup bir makine gibi işleyen ve bir makine gibi kurulabilecek bir şey olarak almalarıdır. Bunun ötesine Keynesyen iktisatla geçildi.

Keynesyen aşama

Keynesyen iktisat Marx'ın siyasal iktisadı eleştirisinin gösterdiğinden farklı yönde gelişse de felsefi temellerini Marx'ın yazdıklarında bulabilirsin. Keynesyen iktisada temel sağlayan Marx'ın sunduklarının kökleriniyse Hegel'de bulabilirsin:

Bireyin *arı tekil* eylemi ve uğraşı, doğal varlık olarak yani *olan tekilik* olarak sahip olduğu gereksinime tekabül eder. Bizzat bu sıradan işlevlerinin yok olup gitmek yerine gerçekliğe sahip olması, genel taşıyıcı ortam aracılığında, halkın tümünün iktidarı aracılığında olup biter. - Ama bu genel tözde (Alm. *die Substanz*) yalnızca eyleminin varoluşuna değil, en az onun kadar içeriğine de sahip olur; yaptığı herkesin yeteneği ve geleneğidir. Bu içerik, kendini tamamen tekilleştirdiği sürece, gerçekliğinde herkesin eylemine büzülür. Bireyin gereksinimleri için çalışması, en az o kadar başkasının gereksiniminin kendi özel gereksinimi olarak tatminidir ve kendisinininkinin tatminine yalnızca başkasının çalışması aracılığında ulaşabilir. - Tekil olan, tekil çalışmada genel bir çalışmayı bilinçsizce henüz nasıl yapmışsa genel olanı da öyle kendi bilinçli nesnesi yapar; tamam olan, tamam olarak onun için kendisini kurban ettiği ve yine onun aracılığında kendini ondan geri çektiği çalışması olur. - Burada karşılıklı olmayacak hiçbir şey yoktur, üzerinde bireyin muhtariyetinin, kendisi-için-olmasının çözülmesindeki, bizzat kendisinin "kendi için olmak" pozitif anlamının *olumsuzlamasındaki* muhtariyetinin kendini vermeyeceği hiçbir şey. Başkası için ya da kendisini-şeyleştirme olma ile kendisi için olmayla bu birliği, bu genel töz (Alm. *die Substanz*) halkının geleneklerinde ve yasalarında genel dili konuşur; ama bu olan değiştirilemez varlık bizzat ona karşıt gözükken tekil bireyin ifadesinden başka bir şey değildir; yasalar her tekil olanın ne olduğunu ve yaptığını dile getirir; birey onları yalnızca genel nesnel şeyliği olarak tanımaz en az bunun kadar kendini onlarda ya da kendisinin özel

bireyselliği ve yurttaşlarının bireyselliğinde bireyselleşmiş olarak tanır. Genel ruhda herkesin bizzat kendisinden eminliği vardır, olan gerçeklikte bulabileceği bizzat kendisinden başkası değildir; başkasından kendinden olduğu kadar emindir. – Herkesin bizzat kendilerine göre bu kendine yeten varlıklar olduklarını herkes'te ben oymuşum gibi içseyrederim; başkalarıyla özgürce birliği onlarda şöyle içseyrederim ki o [birlik] benim aracılığında olduğu gibi başkalarının aracılığında da bizzat olur. Onları kendim gibi, kendimi onlar gibi.⁹

Hegel'e göre nihai olarak kendi gereksinimlerini tatmin amacıyla başkalarının gereksinimlerini tatmin için eylem ve uğraş olarak çalışma, yasa ve gelenekleriyle bir tür topluluğu, halkı gerektirir. Hegel'in çalışma üzerine söyledikleri, Marx'ın yazdıklarında hissedilen topluluk gerçeğini önceler gibidir.

Marx, Das Kapital'de ekonomi üzerine düşünme olan iktisadı eleştirir. Her ekonomik ilişkide gözlemlenen bir nicelik çifti vardır; miktar ve değer. Miktardan bağımsız değerden söz ediliyorsa kast edilen birim değerdir, yani söz konusu olan mal, hizmet ya da fonun bir biriminin değeridir.

Miktar da değerdir ama fiziksel olarak ölçülen değerdir. Ekonomik değer fiziksel değerlerden farklıdır. Gözlemlenmesi gözlemcinin öznelliğinden bağımsız olmasa bile fiziksel olarak ölçülen niceliklerin gözlemciden bağımsız nesnel bir değeri olduğunu düşünürsün. İktisadi değer farklılığı tam da bu nesnellik konusundadır.

Değer, önce bir özne ve iki nesne (ki madde, süreç ya da kayıt olabilirler) arasındaki bir ilişkide öznellik olarak görülür. Özne, birinci nesneden vaz geçip ikinci nesneye yöneliyorsa ikinci nesne birinciye değer. Bu tür öznelliklerden her an öznel olarak yeniden belirlenmek üzere ordinal ya da kardinal nicelleştirmeye elde edilen fayda fonksiyonunda ifadesini bulan bir değer düzeni kurulabilir. Ancak içinde yarar denilenin ölçüldüğü düşünülen bu değer düzeni öznel, felsefi spekülasyonun konusu olsa bile bilimsel araştırmanın konusu olamaz.

Değer, sonra iki özne ve iki nesne arasındaki bir özneler arasılık olarak görülür. Birinci özne

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

birinci nesneyi ikinci özneye bırakırken karşılığında ikinci nesneyi aldığı birinci nesne ikincinin değeridir ve ikinci nesne birincinin değeridir. Değer burada gerçekleşen bir süreçte fiilen gözlemlenmiş olur. Ancak nesnel olarak saptanacak bir kurala tabi değildir, her an öznel olarak değişebilir niteliktedir. Bu haliyle bilimsel araştırmanın konusu olamaz.

Değer, sonunda bir topluluk gerçeği olarak belirir. Müşteri fırından ekmek alırken ekmeğin fiyatı 1 liradır. Ekmeğin fiyatının 1 lira olması müşterinin de fırıncının da değiştiremeyeceği bir gerçek olarak hissedilir. Müşteri, fırıncıyı 95 kuruşa ikna etse bile bu fiyatın 1 lira olduğu “gerçek”ini değiştirmez; fırıncı ekmeği müşteriye fiyatından 5 kuruş ucuza vermiştir.

Marx, fiziksel değer ifadeleriyle iktisadi değer ifadelerinin benzerliklerini anlattıktan sonra şunu ekler:

Ne var ki, benzerlik burada biter. Demir, şekerin ağırlık ifadesinde her iki cisimde de ortak olan doğal bir özelliği, bunların ağırlıklarını temsil eder; oysa, ceket, keten bezinin değer ifadesinde, her iki şeyin doğa üstü bir özelliğini, onların tümüyle toplumsal bir şey olan değerlerini temsil eder.¹⁰

Bir meta olarak elmanın değerini ne tadından ne renginden ne ağırlığından ne de başka fiziksel bir özelliğinden anlayabilirsin. Ne el tutar ne göz görür ne kulak duyar ne dil tadar ne de burun kokusunu alır. Ortada doğaüstü bir şey vardır. Ancak bu, “gözlenemeyen, bu dünyada etkisi bulunmayan, düşünülme dışında varlığı bulunmayan” anlamında metafizik bir şey değildir. Ortada bir gizem vardır. Marx’ın “toplum” dediği benim “topluluk” demeyi yeğlediğim şey, bu gizemi ortadan kaldıracak gibidir.

Değer, yalnızca doğaüstü olmakla kalmaz, varlığının ve değişiminin tabi olduğu yasalar “benim” dediğin neyse ona da bağlı değildir.

Gerçekte, emek ürünlerinin değer olma nitelikleri, ancak bunların birbirlerinin karşısına değer büyüklükleri olarak çıkmaları ile kararlılık kazanır. Bu büyüklükler, mübadelede bulunanların iradelerinden, ön bilgilerinden ve eylemlerinden bağımsız olarak sürekli

değişir.¹¹

Değer, ne doğal ne de insanidir, yani doğal olarak görülemez ve iç gözleminle saptayamazsın, dışında gözlersin. İnsanın çözülemeye dahil edilmesi gizemi çözeceğine artırır.

Değeri, görülebilen ilk biçimi olarak diğer ilişkilerden yalıtılmış özneler arası tek bir ilişkide gözlersen rastlantısal olduğunu düşünebilirsin. Ancak gözlenebilen diğer değer ilişkileriyle bağlantılı olarak düşündüğünde rastlantısal olmaktan çıkar; bu ilişkilerin sonrasında ortaya çıkan bir şey olmadığını, tersine bu ilişkilerden önce varolan ve bu ilişkileri belirleyen bir şey olduğunu fark edersin. Marx'a bakarsan;

İlk biçim olan 20 yarda keten bezi = 1 ceket biçiminde, bu iki metanın birbirleriyle belli bir nicel oranla mübadele edilebilir olmaları, rastlantısal bir olgu olabilir. Buna karşılık ikinci biçimde, bu rastlantısal görünümünden tamamen farklı ve onu belirleyen bir arka plan görürüz. Keten bezinin değeri, ister ceket, kahve, demir vb. gibi şeylerle, ister her biri farklı bir kimsenin metası olan diğer sayısız farklı metalarla temsil ediliyor olsun, aynı büyüklükte kalır. Meta sahibi iki birey arasındaki rastlantısal ilişki ortadan kalkar. Metanın değer büyüklüğünü mübadelenin düzenlemediği, tersine metanın değer büyüklüğünün onun mübadele ilişkilerini düzenlediği açık hale gelir.¹²

İyi de gizem yine de çözülmüyor; arttıkça artıyor. Gizem nasıl çözülecek? Yoksa yaşadığın dünyayı ussal olarak kavrayamaz mısın? Gizemli bir dünyada mı yaşıyorsun? Marx'ın gizemi çözen saptaması, topluluk gerçeğine karşılık gelir:

Değer ifadesinin sırrı, yani genel olarak insan emeği oldukları için ve oldukları ölçüde bütün emeklerin eşit ve eş değerde olmaları, insanların eşitliği kavramı halkın bir ön yargısı haline gelerek yerleşiklik kazanmadan çözülemez. Ama, bu da ancak meta biçiminin emek ürününün genel biçimi halini aldığı ve dolayısıyla insanlar arasındaki meta sahipliğine dayanan ilişkinin egemen toplumsal ilişki haline geldiği bir toplumda mümkün olur.¹³

Gizemin çözülmesi ve topluluk gerçeğinin ussal olarak anlaşılması tarihi dışlayan (İng. *ahistorical*) bir anlayışla olanaklı değildir. Farklı bir tarihsel gelişim aynı doğa ve insanlarla farklı topluluk gerçeklerine neden olabilir. Değer, özel bir tarihsel gelişimin bir aşamasında belirir.

Meta mübadelesi, toplulukların sona erdiği, bunların yabancı topluluklarla ya da yabancı toplulukların üyeleriyle temas kurduğu noktalarda başlar. Ama nesnel bir kere topluluğun dışında meta haline gelince, gerisin geriye topluluğun kendi içinde de meta haline gelmeye başlar.¹⁴

Marx, burada “topluluk” kavramını -benim toplum da dahil olmak üzere her türlü topluluğu kapsayan kullanışından farklı olarak- özellikle henüz önceden düşünülmüş bir tasarıma göre örgütlenilmesine kalkışılmamış, açık ussal hukuki düzenleme ve yaptırımları bulunmayan topluluklar için kullanıyor gibidir. Buna göre ekonomik değer, tarihsel gelişim içinde bu tür topluluklardan sonraki bir aşamada, toplulukların kendi gelişimleri içinde değil, birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkar.

Tarihselliğin sonucu olarak ve tarihsellikte birlikte sürekli yinelenme, gizemden topluluksal gerçeğin ussal anlayışına geçiş için kaçınılmazdır.

Mübadelenin sürekli tekrarı, onu düzenli bir toplumsal sürece dönüştürür.¹⁴

Her bir değiş tokuş ilişkisi, diğerlerinden doğal ve insani bakımdan ayrı olarak gerçekleşir. Bunların süreklilik arz ettiğinin gözlenmesi, doğa ve insanın ötesinde bir gerçeklik kaynağının varlığına işaret eder. Özetle topluluk gerçeği, tarihsel olarak belirip, değişip yiter ve doğal ya da insani olarak açıklanamayacak bir sürekliliğe haizdir.

Değer de dil gibi bir topluluk gerçeğidir. İnsan bunu kendiliğinden düşünmez, karşısında bulur ve öğrenmeye çalışır.

Demek ki, insanların kendi emeklerinin ürünlerini birbirlerinin karşısına değerler olarak çıkarmalarının nedeni, bu şeyleri, aynı türden insan emeğinin maddi örtülerinden ibaret

saymaları değildir. Tersine geçerlidir. Farklı türden ürünlerini mübadele sırasında birbirlerine eşitlerken, kendi farklı emeklerini insan emeği olarak birbirlerine eşitlerler. Bunu bilmezler, ama yaparlar. Bu nedenle, değer ne olduğu, altına yazılmış değildir. Aksine, değer her emek ürününü toplumsal bir hiyeroglifeye çevirir. İnsanlar, sonradan, kendi toplumsal ürünlerinin gerisinde yatan sırra ulaşmak için, hiyeroglifin anlamını çözmeye çalışır; çünkü, kullanım nesnelere değerler olarak belirlenmeleri, insanların dilleri kadar toplumsal bir üründür.¹¹

Meta üretimine dayalı olarak işleyen ekonomilerde, üreticiler para kazanmayı hedefler, nerede para kazanma olanağı görürse oraya yönelir. Toplu üretimin bir organizma gibi toplu davranışla belirmesini sağlayan iş bölümü düzeninin organizmanın organları olarak görülebilecek bileşenleri, bu kendiliğinden, tesadüfi yönelişlerle oluşur. Eklemlenmesi hem nitelikler hem de nitelikler bakımından kendiliğindenliklere ve tesadüfiliklere dayanan bu iş bölümünde kendilerini bağımsız özel üreticiler olarak hisseden meta sahipleri, aynı zamanda toplu üretim sürecinin kendilerinden bağımsızlaştığını fark ederler. Kendilerinden bağımsızlaşan yalnızca toplu üretim süreci değildir, bu süreç içinde birbirlerinden de bağımsızlaşırlar. Kendilerinden bağımsız bir toplu üretim sürecinde birbirlerinden bağımsızlaşan kişiler, bir de bakarlar ki tarafların tümünü kapsayan maddi bir bağımlılık içindedir. Birbirlerinden özneler arası bağımsızlaşma, topluluk oluşturacak biçimde daha zor kopan maddi bağlarla gerçeklik kazanan nesnel bağımlılık pahasıdır.

Görülüyor ki, meta paraya âşıktır, ama *“the course of true love never does run smooth.”* Aynı ayrı organlarını (*membra disjecta*) iş bölümü sisteminde ortaya koyan toplumsal üretim organizmasının nicel eklemlenmesi de, nitel eklemlenmesi gibi, kendiliğinden ve tesadüfidir. Bundan dolayı, meta sahiplerimiz, tam da kendilerini özel üreticiler haline getiren iş bölümünün, toplumsal üretim sürecini ve onların bu süreç içindeki ilişkilerini kendilerinden bağımsızlaştırdığını ve kişilerin birbirlerinden bağımsızlıklarının çok yönlü bir nesnel bağımlılık sistemiyle tamamlandığını keşfeder.¹⁵

Geriye dönüp baktığında meta sahipliğinin, ilkin insanların birbirlerini özneler arası

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

karşılıklı meta sahibi olarak tanımasıyla belirlediğini görürsün. Ancak bu ilk izlenimin hemen sonrasında öznel arasıllık olarak beliren bu sürecin insanı meta temsilcisi olarak kendisinden soyutladığını, öznelliğini -varlık ve işleyişine ilişkin ne varsa (bu süreçte rol alan insanların dışındaki) topluluk tarafından belirlenen- metanın temsilcisi olmaya bağlayarak fiilen nesnellik haline getirdiğini fark edersin. Sahnede oynadığı rol ne kadar oyuncunun kendisiyse ekonomik ilişkilere giren insan, bu ilişkilerde o kadar kendisidir. Ekonomik ilişkiler insanları aktörleştirir. Aktörlükleri ne insanidir, ne de doğal, ama gerçektir; topluluk gerçeğidir.

Bu şeyleri meta olarak birbirlerinin karşısına çıkarmak için, bunları ellerinin altında bulunduran kimselerin birbirlerinin karşısında iradeleri bu şeylerde tezahür eden kişiler olarak yer almaları gerekir; böylece, biri ancak diğerinin iradesiyle, yani her biri ancak her iki tarafın katıldığı bir irade beyanıyla, kendi metasını elinden çıkararak yabancı metanın sahipliğini elde eder. Bu nedenle, bu kimselerin karşılıklı olarak birbirlerini özel meta sahipleri olarak kabul etmeleri zorunludur. Sözleşme sistemi hukuk sistemi içinde gelişmiş olsun olmasın, bir sözleşme biçiminde olan bu hukuki ilişki, kendisinde iktisadi ilişkinin yansıdığı bir irade ilişkisidir. Bu hukuk veya irade ilişkisinin içeriğini belirleyen, bizzat iktisadi ilişkinin kendisidir. Kişiler burada birbirleri için ancak metaların temsilcileri ve dolayısıyla meta sahipleri olarak mevcuttur. Araştırmamız ilerledikçe, iktisat sahnesine çıkan kişilerin karakter maskelerinin, birbirlerinin karşısına taşıyıcıları olarak çıktıkları iktisadi ilişkilerin kişileşmelerinden başka bir şey olmadıklarını göreceğiz.¹⁶

İnsan, doğa ve topluluk, bilince temel oluşturan üç gerçeklik kaynağıdır. Topluluk gerçeklerinin görülmemesi halinde bilinç eksik kalır, ucu açık gizemli bir yanı bulunur, içinde çelişkiler barındırır. Das Kapital, klasik iktisadın yol açtığı çelişkileri saptayan, bu çelişkileri yeni sentezlere ulaşılarak aşan bir eleştirisidir.

Das Kapital'in piyasaya çıkmasından sonra iktisatta bazı ciddi değişiklikler oldu. Ancak hangi konuda olursa olsun biri bunları fark edip dile getirdi diye, yaygın anlayışta temelli değişiklik olmaz. İktisat için de Marx'ın eleştirisinin sonucu farklı olmadı. Eski temeller

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

üzerinde insani gerçekliğe karşılık gelecek biçimde talep ve doğal gerçekliğe karşılık gelecek biçimde arzdan oluşan ikili yapı, temel çelişkileri olduğu gibi korumakla birlikte fark edilmesini zorlaştıracak biçimde karmaşılaştırıldı. Ta ki...

Çelişkiler barındırdığı daha önce fark edilmiş bile olsa eski temellerle düşünme, çelişkileri aşmak fiili bir zorunluluk haline gelene kadar yaygınlığını korur. Ekonominin düşünmenin belirleyicisi olduğu fikrinin kaynağı olan iktisat da bu konuda istisna değildir. 1920'lerin sonlarında etkisi küresel olan "Büyük Depresyon" (İng. *Great Depression*) diye anılan krizle, klasik iktisadın sonuçlarının düzenli olarak ekonomiyle uyumsuz olduğu reddedilemez biçimde ortaya çıktı. Bu durum iktisadın temellerinin sorgulanmasını kaçınılmazlaştırdı.

Topluluk gerçeğinin açık kabulü, John Maynard Keynes'den geldi. Marx'ın eleştirisi, insan, doğa ve topluluk gerçeklerini bir sentez içinde birlikte kavrarken klasik iktisat yalnızca insani ve doğal gerçeklere dayandı. Keynes'in, Marx'ın eleştirisinden topluluk gerçeklerine dayalı bölümleri insani ve doğal gerçeklerle temellendirilen bölümlerden soyutlayıp topluluk davranışına dayalı bir iktisat anlayışı geliştirdiğini söyleyebilirsiniz.

Keynes, anlık durum çözümlerinde kullanılan arz ve talebin dönemler arası çözümlenmesiyle birleştirilmesi durumunda ortaya daha genel bir kuramın çıkacağını şöyle bildirir:

Göreceğimiz gibi, bir para ekonomisi, her şeyden önce geleceğe değgin görüşlerdeki değişirlik onun yalnız bir yönelimine değil, istihdamın bugünkü hacmi üzerine de etki yapabilmektedir. Ne var ki, geleceğe değgin görüşlerdeki değişiklikler ile bugünkü iktisadî durum arasındaki ilintiyi analiz etmek için kullandığımız yöntem arz ve talebin birleştirilmiş eylemini işin içine sokabilir ve değerler temel teorisiyle bu yoldan bağlantı kurabilir. Bizim için yabancı olmıyan klâsik teorinin özel bir hal alarak görünmesine yol açan daha genel bir teoriye böylece varmış bulunuyoruz.¹⁷

Keynes'in topluluk gerçekliğine dayalı çözümlenmesine, insani gerçekliğe dayalı talep ile doğal gerçekliğe dayalı arzda yapılacak basit bütüncülleştirmelerle (İng. *aggregation*)

ulaşamaz.

Aynı şekilde, kimseden görünüşe göre bir şey almadan zenginleşen bir bireyin (Marshall'ın zikrettiğimiz pasajında olduğu gibi) bütün topluma da kazanç sağlamış olacağını düşünmek doğaldır; çünkü bireysel tasarruf olayı, çaresiz olarak bir yatırıma varacaktır. Çünkü burada da, bireylerin servetlerindeki net çoğalmalar tutarının toplum servetinin net toplam artışına tam olarak eşit olacağına kuşku yoktur.

Bu şekilde düşünmüş olanlar da esasta farklı olan iki çabayı birbirine karıştıran bir kuruntu görüşünün kurbanı olmuşlardır. Hemen yapılabilecek bir tüketimden çekinme kararlarını gelecekteki bir tüketimi sağlama kararlarıyla birleştiren bir bağın, birincileri tayin eden güdülerle ikincileri tayin edenler arasında hiçbir ilinti yok iken, mevcut olduğuna haksız yere inanmışlardır.¹⁸

Bu alıntıyla ilgili hemen çeviride “bütün toplum” olarak çevrilen terimin (İng. *community as a whole*) “bir bütün olarak topluluk” diye çevrilmesinin daha uygun olacağını düşündüğümü belirtmeliyim. Keynes, tersi makulmuş gibi görünse de iç gözlemle onaylatılacak bireysel davranışlara ilişkin fikirlerin basit bütüncüleştirilmelerle topluluk davranışını anlamak için yeterli olmadığını gösterdi.

Neoliberal aşama

1970'lerde yaşanan ekonomik kriz Keynesyen önlemlerle aşılamadı ve 1980'lerle birlikte neoliberal aşamaya geçildi. Ama Harvey küçük bir grubun, daha Keynesyen aşamanın başında neoliberalizmin habercisi olan bir toplantı yaptığını belirtir.

1947'de küçük ve seçkin bir grup tutkulu savunucu, -genellikle akademik iktisatçı, tarihçi ve filozoflar- (adını toplandıkları İsviçre'deki kaplıcadan alan) Mont Pelerin Toplumu'nu yaratmak için - meşhur Avusturyalı siyaset felsefecisi Friedrich von Hayek'in etrafında bir araya geldiler (ileri gelenler arasında Ludvig von Mises, iktisatçı Milton Friedman ve hatta bir süreliğine ünlü filozof Karl Popper bulunuyordu).¹⁹

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

Neoliberal aşamada, birey kuramda ne denli öne çıkarsa fiilen o denli silikleşti. Zihniyet, belirgin bir biçimde öne çıkan bireylerin yazdıkları kapsamlı eserlerden çok, bütün içinde önemsiz, dağınık, tek tek yokumsanabilir, küçük katkılarla oluştu. Bu koşullarda neoliberal iktisadın felsefi temellerini Hayek'ten aldığı ve öncü iktisatçısının Friedman olduğu, en iyi yakınsama olarak benimsenir

Keynes'i takiben iktisat, kendini mikroiktisat ve makroiktisat olarak ikiye ayırdı. Mikroiktisat, kendini insani ve doğal gerçeklere dayalı olarak onaylatırken makroiktisat, doğrudan topluluk gerçeklerine dayandı.

Mikroiktisadi çözümlerlerde, maddi varlıkların belli bir andaki çeşit ve miktarı, topluca "kaynaklar" olarak adlandırılıp doğal olarak verili kabul edilir. Kaynakların dönüşüm koşullarının yine doğal olarak verili kabul edilen üretim fonksiyonu ile saptandığı düşünülür. Gerek kaynakların gerek üretim koşullarının doğallığı, dışarıdaki doğaya değil doğaya yukarıdan bakışa göredir. Yukardan görünüşüyle doğa teknolojidir. Ama teknolojik değişimin incelenmesi konusunda uzmanlaşan alt dalı dışında iktisat bakımından doğal ile teknik ayrımı yapmak için bir neden yoktur.

Tekniklerin değişiminin teknik olarak verili kurallarını saptamaya çalışan teknolojik değişimin iktisadi çözümlenmesi ise daha en başından mantıken sorunludur; sabit olarak verili aldığının değişimini inceler. Sabit alınan ile değişen kuramsal olarak aynıdır ve saptanmaya çalışılan, saptama sürecinde bilinemez olarak kabul edilendir. Fiilen birbiri üstüne binen bölümsel çözümlerlerde bu çelişik durum fark edilmez hale gelirken sorun geçirilmiş olur.

Arz yönlü olarak koşulların teknik olarak verili olduğuna dayanan mikroiktisat, talep yönlü olarak bireylerin birbirlerinden bağımsız verili tercihleriyle temellenir. Bireylerin belli koşullara uyan ussallaşmış tercihlerinin bulunduğu ve yarar fonksiyonuyla başkaca bir bilgiye gerek duyulmayacak biçimde nicel bir ilişki biçiminde özetlendiği düşünülür.

Arz ve talebin oluşumu için doğal ve insani gerçekler yeterli değildir. İnsani olandan doğal

olana, doğal olandan insani olana geçişi sağlayacak aracı gereklidir. Bu aracılığı, iktisaden incelenmeyen, verili kabul edilen mülkiyet ve haklar düzeni sağlar. Bu düzenin temelinde doğala özdeş bir insanlık ya da insaniliğe özdeş bir doğallık olarak sunulan ve “ürünün doğal sahipliği saplantısı” olarak adlandırdığım, bir maddenin ya da sürecin sahibinin onu yapan olduğu fikri yatar.²⁰ Ürünün doğal sahipliği saplantısının, üretim aracının sahibinin üretim aracının değer üretimine yaptığı düşünülen katkısının da sahibi olduğu fikri ile genişletilmiş hali, doğaldan insaniye, insaniden doğala geçiş sağlar.

Mikroiktisat, genişletilmiş ürünün doğal sahipliği saplantısı ve insanların faydayı en çoklaştıracığı önvarsayımıyla üretim ve fayda fonksiyonlarını kullanarak bulacağın sonucun ekonominin işleyişine uygun olduğunun benimsenmesiyledir. Mikroiktisada göre ekonomi tarihi dışlar ve topluluk gerçekleri söz konusu bile değildir. Bu haliyle, mikroiktisat Marx'ın öncesinde kalır ve Marx'ın eleştirileri mikroiktisada doğrudan uygulanabilir.

Makroiktisat bakımından insani ve doğal gerçekler talidir, makroiktisat doğrudan topluluk gerçeklerine dayanır. Mal, hizmet, fon akımlarında gözlediğin kurallar, doğrudan topluluğun para talebi, tüketimi, üretimi, yatırımı, tasarrufu konusundaki toplu davranışla açıklanır.

Mikroiktisat ve makroiktisat konusundaki farkın bir benzerini, ampirik araştırma ve kuramsal çözümlene yöntemleri arasında da gözlersin. Ampirik araştırmalarda toplu akım ve birikimleri kullanırken kuramsal çözümlenmede toplu davranışa ilişkin değerlendirmeleri de ya insani ve doğal gerçeklere dayandırırın ya da henüz bağlantılar kurulmamış olsa bile bunları ileride sanki yalnızca insani ve doğal gerçeklere dayandıracak bağlar bulunabileceği gibi düşünürsün. Mikroiktisadi ampirik araştırmalar, makroiktisada özgü olmasını beklediğin yöntemlerle yapılır, makroiktisadi kuramsal çözümlenmeler, özel bir mikroiktisadi çözümlene türüne dönüştürülmeye çalışılır. Mikroiktisatla makroiktisat arasında temelde yatan farkın fiilen ikisinin de içinde beliren ampirik araştırma ve kuramsal çözümlene arasındaki farka taşınması, temeldeki farklılığın saklanabileceği bir benzerliği öne çıkarır.

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

Keynesyen dönemde, bu karmaşık akıl halinde makroiktisatla bölümsel olarak karşılanmaya çalışılan Marx'ın eleştirisinin gerisine gitmek üzere, makroiktisadın mikroiktisadi temellerini kurmaya çalışan, böylece topluluk gerçeklerini temel alan makroiktisadi kuramsal olarak sonlandırmaya yönelen neoklasik sentez ve bu neoklasik kuramlara dayandığı iddiasını taşıyan ama fiilen toplu davranışı saptayan ekonometrik çalışmalar ortaya çıktı. Keynesyen dönemde anaakım iktisat, neoklasik sentezdi.

Ölçeğe göre artan getiri (İng. *Increasing returns to scale*), doğal tekelleşme (İng. *natural monopoly*), dışsallıklar (İng. *externality*), oluşumu iktisaden nedenlendirilmeyen çeşitli piyasa yapıları (İng. *market structure*) ve temel çerçevesinin içinde yapılan talebin ve arzın çözümlenmesinde çerçevenin dışına taşılmasına yol açan benzeri birçok konu, mikroiktisatta belirip makroiktisadın mikroiktisadi temellendirilmesinde belirleyici olur. Burada diğerlerini bir yana bırakıp örnek olarak dışsallığın üzerinden geçmenin uygun olduğunu düşünüyorum.

Bir özdeyişe göre akan su kir tutmaz. Akan suya çöp atarsan çöp suyla akıp gider ve suda yok olup gider. Akan suya çöp atmanın yaratacağı kirlilik kale alınmayacak niteliktedir; yokumsanabilecek bir süre zarfında suyun yokumsanabilecek bir bölümünde bulunur. Bu sonuç, dikkat edersen hali hazırda kirlenmiş olan sular için de geçerlidir; var olanın üzerine yokumsanamaz ek bir kirlenmeye yol açamazsın. Çöpü akan suya atmanın etkisini yokumsayabileceğine göre çöpü suya atmayı ilk bulduğun çöplüğe kadar taşıman -ki senin için o an yokumsanamaz bir maliyeti vardır- bu haliyle ussal değildir. Bireysel karar alma sürecinde yokumsanabilir olan ama diğer bireyler tarafından da yokumsandığında hissedilir olan sonuçlar için "dışsallık" kavramını kullanırsın.

Tek tek bireylerin karar alma sürecinde hissedilmez olan, yani dışsallık olarak ortaya çıkan zararların engellenmesi ya da faydaların oluşması için tek tek bireylerin karar alması yeterli değildir. Bireyleri bağlayıcı toplu karar alacak, toplu refahın en çoklaştırılmasını gözeten bir otoritenin varlığı halinde, bu otorite dışsallığı içselleştirebilir (İng. *internalize*). Bu otorite devlettir.²¹ Yalnızca dışsallık ortaya çıktığında değil, daha genel olarak tek tek bireylerin

Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

ussal davranışlarının sonucunda usa aykırılıklar ortaya çıktığında bunları ussallaştıracak, bireyler dışında bir otorite olarak devlete gereksinim duyulur.

Kararlarının bireyleri bağlayıcı olması, devleti bireylerin davranışını sınırlayan, bu bağlamda bazı özgürlüklerini ortadan kaldıran bir otorite haline getirir. Bu da Keynesyen dönemde beliren neoliberal eleştirinin dayanağını oluşturur. Neoliberal yaklaşıma göre topluluk refahını temel kaygı bilip topluluk adına karar alıcı olan bir devlet arzulanabilir ancak fiilen devletin yetkilerini kullananlar bireylerdir. Bireylerse, topluluk refahını değil kendi çıkarlarını düşünürler. Neoliberal yaklaşıma göre bundan dolayı ekonomide müdahil olan bir devlet yarar değil zarar getirir, yok edilmelidir.

Devleti yok etmeyi arzulayan neoliberal, toplulukla ilişkilendirebileceğin konularda paraya odaklanır; parasalcıdır (İng. *monetarist*). Para arzı ve fiyatlar aynı oranda arttığında ekonomi, geriye kalan hiçbir şey değişmeden işler. Fiyatlar ve para miktarı adsaldır (İng. *nominal*). "Nedir ki bir ad? Gül diye adlandırdığımız başka bir adla da aynı hoşlukta kokar."²² Hal böyle olmakla birlikte para arzı belli bir oranda artırıldığında tüm fiyatların aynı oranda artması zorunlu değildir; ayrıca bu konudaki ampirik çalışmalardan kesin, genel kabul gören sonuçlar da çıkmadı. Bu durum, para arzındaki artışların fiyatlarda aynı oranda artışla karşılanacağı savını -ki buna "paranın nötrlüğü" denir (İng. *neutrality of money*)- ileri sürmemek için neden değildir. Parasalcı, bu savı benimser.

Para arzını kontrol eden kurum olarak Merkez Bankası, parasalcı yaklaşımla bir devlet kurumu olarak görülemez. Devletin üzerinde etkisi varsa Merkez Bankasının öncelikle bağımsızlaşması gerekir. Para nötr değilse Merkez Bankasının davranışı ekonomiyi doğrudan etkiler. Paranın nötrlüğünü benimseyen parasalcı bu olasılığı peşinen elemiş olur. Geriye çoklu denge durumu kalır. Birbirlerine ve para arzına oranları aynı kalmak kaydıyla, fiyatların farklı farklı düzeylerinin her biri aynı gerçek (İng. *real*)²³ ekonomik sonucu verecektir. Bir fiyat düzeyinden bir diğerine geçişte en iyinin altında (İng. *suboptimal*) durumlar yaşanır, bu durumlara düşmemek için fiyatların değişmemesi gerekir ki Merkez Bankasının davranışının belirleyicisi bu olmalıdır; Merkez Bankası fiyat istikrarını (İng. *price*

stability) hedefleyen bir kişi olarak davranmalıdır.

Parasalcıların yaptığı, aynı insani ve doğal koşullardan tek bir sonuç çıkma kesinliği değil çok sayıda ya da sayısız farklı sonuç çıkma olasılığı olmasını, yani doğal ya da insani bakımdan belirlenmemişlik olarak topluluğun varlığını ve buna bağlı olacak toplu kararın gerekliliğini gerçek değil adsal bir değişkende tek boyutlulaştırmaktır. Buna göre, fiyat istikrarını sağlayan bir kişi olarak Merkez Bankasının varlığı, topluluk fikrini ve toplu karar alma gerekliliğini ortadan kaldırır.

Topluluğun ayrı bir gerçeklik kaynağı olarak benimsenmemesi, insanlar ve topluluk arasındaki ayrımın zihne bireyin ve bireylerden oluşan toplumun ussal kurgusuyla yansımaya yol açar. Bireyseli işaret etmek üzere “özel”i (İng. *private*), toplumu işaret etmek için “devlet”i (İng. *public*) kullanabilirsin.²⁴ Devletin kaldırılması, devletin gücünü ortadan kaldırırken özel gücün artmasını sağlayacak gibi bir izlenim doğurur. Ancak Marx’a kulak verirsek, özel gücünü paradan alır ve parayla gelen aslında topluluk gücüdür:

Ama paranın kendisi bir metadır, dışınızda bir şeydir, herhangi bir kimsenin özel mülkiyeti olabilir. Toplumsal güç bu yolla özel kişinin özel gücü haline gelir.²⁵

Üstelik, paranın gücü, belli bir bölgede etkin olan zorlama süreçlerine dayanır ki bu güç devletin zorlaması sayesinde var olur:

Bunun için de paranın, kendisini durmadan bir elden alıp diğer bir ele geçiren bir süreç içinde, yalnızca simgesel bir varlığa sahip olması yeter. Deyim yerindeyse, işlevsel varlığı maddi varlığını yutar. Meta fiyatlarının geçici ve nesnel yansıması olduğu için, artık yalnızca kendi kendisinin simgesi olarak iş görür ve bundan dolayı da yerini simgelere bırakabilir. Burada gerekli olan şey, para simgesinin nesnel toplumsal geçerliliğe sahip olmasıdır ki, bunu da yasaya dayanan ödeme aracı olarak kabul edilme zorunluluğu ile elde eder. Devletçe konulan bu zorunluluk, yalnızca bir toplumun kendi sınırları içinde ya da iç dolaşım alanında geçerlidir; şurası da var ki, para ancak burada dolaşım aracı ya da sikke olma

işlevini tam olarak yerine getirir ve bu sayede kâğıt para olarak metal cevherinden açıkça ayrı ve yalnızca işlevsel bir varlık biçimi kazanabilir.²⁶

Özel gücün temelinde devlet gücü yatar. Devlet gücünün ortadan kaldırılması özel gücü de ortadan kaldırır. Neoliberalizmde yapılmak istenenin tam tersi gerçekleşir. Fiiliyatta toptan devletin ortadan kaldırılması yerine devletin gücü bölümsel olarak kısıtlanır; bir bölümü zayıflarken diğer bölümü gittikçe güçlenir. Devletteki bu bölünme, özeldeki bir bölünmeye karşılık gelir. Özelin bir bölümü güçsüzleşirken diğer bir bölümü güçlendikçe güçlenir.²⁷

>>> **Sonraki Bölüm:Neoliberal iktisadın krizinde felsefi temellendirme gereksinimi**

Kaynaklar

Harvey, David (2005): A Brief History of Neoliberalism, New York: Oxford University Press

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1807): System der Wissenschaft. Erster Teil, die Phänomenologie des Geistes, Bamberg und Würzburg, 1807 (marxists.org)

Keynes, J.M. (1936tr): İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, çeviren A. Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980

Marx, Karl (1867tr): Kapital, 1. Cilt, çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011

Sarı, Osman (2013): “[Sermayeciliğin Bahar, Standart ve Kabuslar](#)”, politikekonomi.net

Smith, Adam (1776): Ulusların Zenginliği, çevirenler Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985

Weber, Marx (1921): Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, çev. Prof. Dr. Özer

Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, 1995

Notlar

1. Smith(1776)
2. Marx (1867, s. 374-375, dipnot 118)
3. Smith (1776, s. 35)
4. Smith (1776, s. 63-64)
5. Smith (1776, s. 64)
6. Örneğin, çalışma (Alm. die Arbeit) sözcüğünden Marx'ın bizzat ürettiği çalışma-gücü (Alm. die Arbeitskraft) doğrudan emek anlamına geldiği halde, çalışma emek olarak çevrildiğinden “emek-gücü” diye bir sözcük türetilmiştir. Etimolojik olarak “çalışma-gücü-gücü” anlamına gelen bu sözcükle dile getirilen kavram geriye doğru beslemeyle bizzat “emek” kavramını da bulanıklaştırır.
7. (Alm. die Anschauung) Bu sözcük Türkçe'ye “görü” ya da “sezgi” olarak çevrilir.
8. Weber (1921, s. 72)
9. Hegel(1807) Almancası şöyledir:

Das rein einzelne Tun und Treiben des Individuums bezieht sich auf die Bedürfnisse, welche es als Naturwesen, das heißt als seiende Einzelheit hat. Daß selbst diese seine gemeinsten Funktionen nicht zunichte werden, sondern Wirklichkeit haben, geschieht durch das allgemeine erhaltende Medium, durch die Macht des ganzen Volks. - Nicht nur aber diese Form des Bestehens seines Tuns überhaupt hat es in der allgemeinen Substanz, sondern ebensowohl seinen Inhalt; was es tut, ist die allgemeine Geschicklichkeit und Sitte aller. Dieser Inhalt, insofern er sich vollkommen vereinzelt, ist in seiner Wirklichkeit in das Tun aller verschränkt. Die Arbeit des Individuums für seine Bedürfnisse ist ebensowohl eine Befriedigung der Bedürfnisse der andern als seiner eignen, und die Befriedigung der seinigen erreicht es nur durch die Arbeit der

ändern. – Wie der Einzelne in seiner einzelnen Arbeit schon eine allgemeine Arbeit bewußtlos vollbringt, so vollbringt er auch wieder die allgemeine als seinen bewußten Gegenstand; das Ganze wird als Ganzes sein Werk, für das er sich aufopfert, und ebendadurch sich selbst von ihm zurückerhält. – Es ist hier nichts, das nicht gegenseitig wäre, nichts, woran nicht die Selbstständigkeit des Individuums in der Auflösung ihres Für-sich-seins, in der Negation ihrer selbst ihre positive Bedeutung, für sich zu sein, sich gäbe. Diese Einheit des Seins für Anderes oder des Sich-zum-Dinge-machens und des Für-sich-seins, diese allgemeine Substanz redet ihre allgemeine Sprache in den Sitten und Gesetzen seines Volks; aber dies seiende unwandelbare Wesen ist nichts anders als der Ausdruck der ihr entgegengesetzt scheinenden einzelnen Individualität selbst; die Gesetze sprechen das aus, was jeder Einzelne ist und tut; das Individuum erkennt sie nicht nur als seine allgemeine gegenständliche Dingheit, sondern ebensosehr sich in ihr, oder als vereinzelt in seiner eignen Individualität und in jedem seiner Mitbürger. In dem allgemeinen Geiste hat daher jeder nur die Gewißheit seiner selbst, nichts anders in der seienden Wirklichkeit zu finden als sich selbst; er ist der ändern so gewiß als seiner. – Ich schaue es in allen an, daß sie für sich selbst nur diese selbstständigen Wesen sind, als Ich es bin; Ich schaue die freie Einheit mit den ändern in ihnen so an, daß sie wie durch Mich, so durch die ändern selbst ist. Sie als Mich, Mich als Sie.

10. Marx (1867, s. 69)
11. Marx (1867, s. 84)
12. Marx (1867, s. 74)
13. Marx (1867, s. 71)
14. Marx (1867, s. 96)
15. Marx (1867, s. 114)
16. Marx (1867, s. 93-94)

17. Keynes(1936, s.xiii) Çeviride anlamlı biçimde iyileştirme yapılacak yerlerin az olmadığını düşünüyorum. Örneğin, alıntıdaki ilk tümce “Göreceğimiz gibi, bir para ekonomisi, ...” yerine “Göreceğimiz gibi, bir para ekonomisi öyle bir ekonomidir ki ...” diye başlasaydı daha anlaşılır olurdu kanaatindeyim.
18. Keynes (1936, s.20)
19. Harvey (2005, s. 19-20) İngilizcesi şöyle:

A small and exclusive group of passionate advocates -mainly academic economists, historians, and philosophers- had gathered together around the renowned Austrian political philosopher Friedrich von Hayek to create the Mont Pelerin Society (named after the Swiss spa where they first met) in 1947 (the notables included Ludvig von Mises, the economist Milton Friedman, and even, for a time, the noted philosopher Karl Popper)
20. Sarı (2009, s. 101)
21. Devlet dışında içselleştirme yapabilecek büyüklükte iktisadi aktörlerin bulunması olanaklıdır. Bu büyüklükteki aktörler, gerçek kişiler değil kurumlardır ve karar alma süreçleri iktisadi değildir, kurum içi siyasetin sonucudur. Dışsallık, ancak siyasal süreç sonucunda alınan kararlarla içselleştirilebilir. Ayrıca dışsallıkları içselleştirebilecek denli büyük kurumlar tekel gücüne haizdir ki bu devlet müdahalesini gerektiren bir başka durumdur. Devletin görevini yüklenmiş büyük kurumların varlığı, toplu karar alıcı olarak devleti benimseyen çözümlenmeyi karmaşıklaştırmakla birlikte özünde bir değişikliği gerektirmez.
22. William Shakespeare’in Romeo ve Juliet oyununda Juliet’in bir sözü olarak geçer.

What’s in a name? that which we call a rose
By any other name would smell as sweet;

23. Türkçe iktisat yazınında bu terim (İng. real) için “gerçek” değil “reel” sözcüğü kullanılır. Burada İngilizcede açık olan adsal-gerçek ayrımını ortaya çıkarmak için “gerçek” sözcüğünü kullanıyorum.
24. İngilizcesi “public” olan sözcüğün çevirisinde “kamu” kullanılır. Bu sözcüğün kökünde Latince “devlete ait, devletle ilgili” anlamına gelen “publicus” yatar. Burada bu ayrımı Türkçeye özel-kamu olarak değil özel-devlet ayrımı olarak aktarmayı uygun buluyorum. Ayrıca böylece “kamusal” sözcüğü, Hardt ve Negri (2012) tarafından kullanılan İngilizce “common” sözcüğünü -bu konuda bazı çekincelerim olmakla birlikte- karşılamak için serbest kalıyor.
25. Marx (1867, s. 135)
26. Marx (1867, s. 132-133)
27. Bu da Marx’ın ortak çıkara göre sınıflaşma temelinde yaptığı siyasal eleştirisini giderek daha haklı hale getirir gibidir.